

«Dobro bi bilo, da bi ostali pri bratu,» jo opominja Just, «bolnik vas potrebuje!»

Amelija pa ga spremi na vrt, in nič ni Golji ljubše nego njena družba. Ves hvaležen ji je v srcu.

Ko sta med gredicami, poišče Amelija belo vrtnico ter mu jo ponudi.

«Namesto onega večera v Benetkah», pravi. «Se ga še spominjate?»

«Spominjam se, o Veliki noči je bilo!»

«Vidite! Tedaj sem se kesala, ker vam nisem dala cveta z našega vrta!»

«Toliko ljubši mi je danes!»

Bila je resnica, kar je Golja govoril. V njegovem srcu je zažarelo. Po dolgem času je začutil v sebi novo radost. Pozabil je, kar ga je težilo. Prerojenje je prihajalo in vse prijazneje so se spenjale zidine naokrog. Vrtnice in glicinije so zadehtele opojneje, lep večer je dahnil čez mesto in čez morje.

Amelija je spremila Goljo do vrat na ulico ter ga povabila, naj jih obišče spet kmalu. Zardela je v obraz, kakor da se je izdala, njene oči pa so bile polne večerne zarje.

Prvič je Golja šel po zadrskih ulicah lehak in mlad in zdelo se mu je, da se vrača vanj lepota davnih dni. (Dalje prih.)

JOSIP PLEČNIK V PRAGI

PAVEL JANÁK

V času, ko vlada zdolaj v Pragi v arhitekturi (kakor se je govorilo in kakor je tudi sedaj še mogoče reči) ter na stavbah (kakor se sme reči in se tudi pravi), hlastna živahnost, v času, ko se množe nazori, se prepričanje meri s prepričanjem, v času, ko so snov in namen, vzroki in meje, cilji in sredstva v večnem gibanju — misli in ustvarja v tišini, v neomajnem miru, nad Prago, na praškem Gradu umetnik — kakor da bi stal ob strani vsega tega dogajanja, izven časa. Spodaj se bije boj, kako misliti in graditi, kako najti edino in povsod veljavno prepričanje, katero bi bilo mogoče izvesti in uveljaviti proti vsaki drugi možnosti, napraviti iz njega ne le neko občnost, ampak tudi brezdvomnost. Tu zgoraj umetnik, ki samo gradi, kakor da o tem ne more biti nikakega dvoma. Delo, ki je onemu spodaj popolnoma protivno, ki hodi ne le v drugi, ampak tudi v osebni smeri. Spodaj vlada težnja po kar najracionalnejšem načinu

gradbe, tu pa je nekdo, kakor da ne pozna cene materiala in ki prav njegovo žlahtnost posebno ceni, kajti on gradi od najdražjega in najbolj izbranega. Spodaj iščejo samo vzrokov, nujnosti. Ta umetnik pa misli iz cela zavzet o proporcijah stebrov. Spodaj slišimo: proračun, aktivnost, organizacija, kalkulacija, porabnost, rentabilnost. Tu umetnost, ki je v nji sama pokornost, čista vdanost stvári.

Je to slabo ali dobro? Sme biti tako? Predvsem je jasno: Je tako! In takoj še: kakšen pojav, prav v sredini ostalega gibanja! Kakšno pokoravanje človeka. Sredi neprestanih poskusov, da bi se vse mišljenje v vsej masi usmerilo v en pravec, živi tu enoten duh človeka, ki izhaja iz svojega in ki stoji na svojem. Morda je šele tako določena vsa čudovitost človeškega duha in prirode, ki toliko teži za občnostjo, za vrsto, a se nikoli ne veže, ne izživlja v enotni množini, ampak raste i v množini i v posameznosti, kakor v večem spomin množine in svoje svobode. Doba bi hotela en sam, pregleden red. Rodi pa tudi močne izjeme.

*

Četudi se današnji dan nagiblje k občnosti, jo ceni in véruje vanjo, si moramo zapomniti, da je bil včerajšnji dan zavojevan z «osebnostjo», z močjo poedinca. Če se dandanes živi le za splošnost, je tu ostala osebnost; če gre za koristno povprečnost, je tu visoka izjema. Tako je bilo vedno: občnost in še osebnost, povprečno imetje in posebne vrednote.

Plečnika torej ni mogoče izločiti kot izjemo, kot človeka nesodobnosti, podcenjevati ga kot umetnika preteklosti. Ni umetnik preteklosti, včerajšnjega mišljenja, in če je izjema, je pogosto del današnje dobe. Predvsem že zato, ker njegovo mišljenje traja, traja v času s svojo močjo in obsegom. V njem se godi, torej je.

Če se Plečnik toliko razlikuje od dobe, bomo tudi videli, kako po mnogočem sodi vanjo kot sodobna aktivnost. Res je premalo, če kdo na kratko trdi o Plečniku, da je klasik in ga s to formulo izloči iz sodobnosti. To bi moglo biti le tako merilo, ki pozna klasicizem kot mero in vago iz neke omejene preteklosti. A človeški duh živi po svoji naravi sedaj enim predčasno, sedaj drugim zapozneno.

Če razumevamo klasicizem kot zgrajeno duhovno stavbo po dovršenih, a znanih pravilih, polno krasote, v kateri pa se je mogoče gibati le, kolikor dovoli njen prostor, torej v mejah, tedaj Plečnik ni klasik in stoji izven tega ozkega, danega, zgrajenega klasicizma ter njegovega kánona. Plečnik se giblje prosto in svobodno tudi takrat, ko se poslužuje ustaljenih in zgrajenih slogovih form ter gradi sam najvišji red, tako varen, kot je

klasicizem sam v sebi. Pri Plečniku se nič ne ponavlja na tak način kot se je to že godilo kdaj, ampak je vse znova dokazano, najdeno in ustvarjeno. V njegovi umetnosti kajpa še žive stebri, zidci, a so taki, kakršnih ni bilo nikdar. In pred vsakim njegovim delom vzklikamo: kakšen brezprimeren razpored! Kakšna neznanost, osebna misel! Kakšno novo ravnovesje v snovi! In kako hkrati občutimo trenutek duha! Da, misel, katero umetnik takoj od njenega rojstva dovede do zadnjih posledic ustaljenosti in pozitivnosti. Ni se ohladila, ni odrevenela, temveč se izkristalizirala. Povsod, kjer Plečnik uporablja klasične forme, kjer govori potom stebrov, preklad, zidcev, jih podaja z globoko premišljenostjo in jim daje bistvo kot novim naravnim stvarjem. To ni italijanski klasicizem, ampak je dosežen včeraj in danes, prav sedajle, znova, z močno voljo in globokim osebnim naziranjem. Ne opira se na ustaljeno prostorno ali formalno definicijo — ampak gradi svoje stebre, slope in snovi na globoko preprosto in nov način, s srcem dokazan v svoji notranjosti, v prostore popolne novosti, ki so pa vendar za vedno definitivni. Torej nikak klasik, nikak romantičen klasik, ampak popolnoma sodoben človek, ki si mora vse sam zamisliti in ustvariti.

Josip Plečnik se torej vidi kot razlika napram vsej dobi pri nas, ki danes zopet hoče pridobiti za isto prepričanje samo sebe, vsakogar in vse. Njegov duh in delo se gibljeta izven te občne poti in se gibljeta kot da sta neodvisna v največji širini, brez ozira na čas in prostor. Med slogi. Samo na videz je videti Plečnik kot umetnik, ki hodi ali blodi po preteklosti. Preteklost bi jo mogel imenovati le oni, ki po uri sodi sedanost. Sodobnost in sodobno pa mora biti in je vse, kar je v človeškem duhu, kar je bilo preživljeno, kar v nji živi, se v nji zrcali in iz nje izhaja. In Plečnikova mnogostrojnost mora biti blodnja samo onemu, ki vidi le svojo trenutno sedanost in kdor gleda, ker drugače ne more, le z enim edinim slogom. Plečnik pa je goreč, aktiven gib človeškega duha, prostega in svobodnega, kakršnega baš doba ni zmožna in kakršnega ne potrebuje za vsakdanje življenje, brez katerega more živeti, ker ima enostavnejši nazor, ki ji zadostuje; a tudi ta gib je gib človeškega duha. Onim, ki iščejo dobro, koristno in praktično zgolj v tem, da bi bilo vse, kar potrebujemo, po enem kopitu, se mora zdeti neodvisno se kretajoč umetnik, kakršen je Plečnik, čudna in nenavadna izjema. Baš nasprotno pa je tudi on gib na človeškem obzorju, tudi, če ne leži ravno na cesti, po kateri se pravkar giblje skupni promet.

Neverjetno je, da bi mogel biti Plečnik — in to je zopet dokaz moči in možnosti razmaha za človeškega duha, ki je v njem — najmodernejši umetnik naše dobe. Mogel bi biti, ker je bil

— tega je danes že četrto stoletje — eden najmodernejših. Bil je takrat med onimi, ki so mogli razumeti snov in so se je oprijeli na najmanj navaden način, kakršnega do takrat še ni bilo, vzeti jo golo, v njenem jedru in njeni prirodnosti. Plečnik je bil med onimi, ki so za svoj čas razumeli snov, iz katere človek gradi, na najbolj izviren način, ki je bil — v onem trenutku — sproščen vse preteklosti. Polirane granitne plošče, gol železen nosilec, ploskve same pločevine z zakovicami, naravni značaj poliranega furnirja, vse to je našel že pred celo četrtino stoletja. Vse to je poznal. Takrat pa je to bilo čudovito odkritje in začudeno spoznanje človeku. Dandanes se iste snovi splošno uporabljajo, le za tem gre težnja, da bi ne vzbujale več strmenja. Takratna Plečnikova odkritja so zbudila toliko nemira, ker so se zgodila v dobi, za katero so imela svojo vrednost samo tradicionalna sredstva nekdanjih slogov: členjenje, profiliranje in sorazmerja. Če je bil Plečnik eden tistih, ki so odkrili zanimivost snovi samih še preden so bile formirane, in gledali nanje z očmi človeka dvajsetega stoletja, je bil in je Plečnik tudi človek, ki je doživel in videl drugače, več in globlje, kako ista snov živi le potom človeškega duha, ali: da more biti snov dobra in resnična le takrat, če jo dobro in krasno napravi človek. Če je človeški duh kaj napravil in stvoril iz nje. Če se likovnost peča le z eno edino resnico in enim samim realnim pogledom na snov, je Plečnik duh, ki je s te strani poznal snov že davno in ki v tem, kar danes ustvarja, gleda snov že z mnogih drugih strani. Snov živi v njegovih rokah na mnogoter način: more živeti le v začetkih, primitivno, more pa tudi živeti v številnih možnostih, razčlenjena, poglobljena in formirana.

Vemo, kolikega usmerjenega stremljenja in razvoja je bilo treba, da se je kdaj v preteklosti našla forma; formulirani lik pa je postal — tudi to vemo — udobno sredstvo za sporazumevanje. Ponavljali so ga in uporabljali kot gotovo, močno, veljavno vrednoto, vrednoto, ki je zaradi premnovega ponavljanja prenehala živeti. Tako Plečnik nikdar ne uporablja forme. Znova preizkusi vso, s temelja jo ustvari za svoj namen. In če kdaj na videz najde nekaj, kar je podobno preteklosti, je vendar nova stvaritev umetnikova. Prav v tem je Plečnikova usoda tipična usoda docela modernega umetnika! Skoraj ničesar ne more prevzeti, če tega v vsej globini osebno ne preživi.

*

Opeka, kamen, les in kovina so stavbni materiali. Vsi slogi jih uporabljajo in grade ž njimi. Seveda različno. In še kako različno! Pravkar hoče prevladati pojmovanje, da mora biti gradnja

taka, kakor je gmotno najugodnejša. Splošno mnenje dobe se nagiba in morda tudi sili k temu, da bi videlo stavbni material edino kot material, kot opeko, železo in beton v njih lastnostih teže, moči in cene. Popolnoma torej zametava etiko. Je pa na ta način etično ravnanje z materialom zatrto na svetu, v prostoru?

Nekdaj je človek imel potrebo, pojmovati prirodo naturalistično, danes prirodo raznaturaliziramo, razprirodimo. Plečnik je ostal ves čas duh, ki gleda stavbni material kot svet prirode. Pa naj se doba nagiba k omejevanju in izbira le «najugodnejši» material ter zavrača vse druge, ko da so ničvredni, on vidi povsod prirodo, ki nudi snovi z vedno novimi in za človeka zanimivimi lastnostmi. Vidi kamene, les in kovine kot ves neizčrpni prirodopis, nepregledni zemljepis in jih izbira daleč in široko naokoli, da bi jih mogel uporabiti. Opeka, ki naši dobi še vedno ni dovolj izgubila svojih posebnosti, ki še vedno ni dovolj izmoralizirana, živi zanj v oblikah, ki jih je mogoče z ljubeznijo izbrati in uporabiti — njene oblike so ustvarjene. Pozna marmore, granite in peščenice po njih posebnih značajih in različnih lastnostih ter obravnava vsakega drugače, da bi mogel iz njega stvoriti kaj posebnega in postaviti pred naše oči na danem mestu. Sestavljenost snovi v prirodi je naši dobi kar nepraktična, saj jih niti ne potrebuje v tolikem številu. Plečniku so zemeljsko bogastvo, iz katerega se da z duhom črpati neskončno mnogo.

*

Ta umetnik je postavil na prvem dvorišču Hradčan dva velika stožera za prapore — dve tridesetmetrski jelki iz moravskih gozdov. Kakšna misel! Kako čudna, pravijo oni, ki mislijo na težavnost dolgega prevoza in menijo, da se taki stožeri enostavno kupijo v železarnah. A oni, ki čutijo utrip dobe, kličejo: kakšen anahronizem v dobi betona; koliko pripravneje bi bilo, da jih napravijo iz betona «na mestu», nego pa jih lesene prevažati s takimi težavami in iz take daljave! Zakaj toliko komedij? — Tako mislijo skratka vsi, toda le praktično, ker jim to zadostuje — Plečnik tudi misli, da ni pripravno, a s prepričanjem, da nekaj pomeni in pove. Oni pravijo: Kakšna netrajnost! Plečnik: najkrasnejša debla iz domačih gozdov! Kakšen razlog! Morda nas je hotel spomniti naših gozdov. To sicer ni lahko, ker so v stoletju tehnike gozdovi začudo oddaljeni in poznamo iz njih skoro le drva druge vrste, za eksport, in za lubadarja. A on nas je spomnil gozdov z močnim poudarkom, z dvema orjaškima jelkama ter nas opomnil nečesa, kar radi pozabljamo. Mi, katerih dedje — često pa tudi očetje — so stanovali le v lesenem in gradili samo iz lesa — in ki od včeraj hlastno gradimo le iz betona, zelo

kmalu pozabljamo včerajšnji dan ter hočemo biti le današnji. In tako sta tudi ti dve jelki - velikanki, ki sta prišli iz gozdov, zelo umesten očitek in dobro opozorilo v dobi, ki se, kakor se zdi, potaplja v nazoru, da je opeka le opeka, beton le beton in da se vse ravna le po merilu snovne svrhe ter cenenosti in da ne odločuje nobena druga stvar.

Kaj ni to nerednost, da je v Pragi umetnik, v čigar delu vlada drugačen duh in še drugačen namen?

*

Prejšnji čas je hrepenel in upal, da bo z umetnostjo izboljšal dobo; umetnost je bila posebno visoko, ali celo najvišje znanje. Vladalo je prepričanje, da v primeru potrebe vedno nastopi umetnost in pomaga. Toda potreb je bilo in jih je vedno več nego jih je prej in danes mogla utešiti umetnost. Doba pa noče biti neuzadovoljena in raje praktično popušča v svojih zahtevah. To se pravi: zadovoljuje se s pozitivno željo, doseči vsaj dobro povprečnost, ki bi bila last vseh, če že vse ne more biti «umetnost». Povprečnost, katere bi mogli biti deležni vsi brez razlike, ki bi na široko zadovoljila, ko bi bilo mogoče doseči posebno dejanje le tu ali tam, potom posameznika; in povprečnost, kakršno morejo doseči vse produktivne sile, ker niso bile vse in tudi danes niso zmožne višjih dejanj. Torej povprečnost, ki ima srednjo kvaliteto, kakršno morejo vsi proizvajati in ki more zato biti vsem pristopna.

V nasprotju s tem pa gre v umetnikovem delu, nekdam in sedaj, za najvišjo popolnost, za najboljše, česar je zmožna človeška moč s svojimi najboljšimi nameni. Hoče vrhunec človeške zmožnosti, kakor ga je mogoče doseči le z največjim naporom. Tega torej noče zato, ker bi hotela biti izjema, ampak v prepričanju, da bi mogla vsa tvorba vsebovati voljo za največjo dovršenost. V sredini normalnosti, na kateri se sedaj doba v svojem optimističnem realizmu ustalja, prav za prav skromno zadovoljuje, je vsekakor Plečnik visoka umetnost. Ideji povprečnosti ni mogoče odrekati njene dobre volje. A kaj se ne oglašata tu zopet ravnovesje stvari, ko poleg zadovoljne povprečnosti nekje stalno živi višje, skrajno, poslednje, dovršenost? Takó Plečnikovo delo ni več videti toliko kot izjema, ki ni v soglasju z dobo, kot kaprica. Njegov skrbni izbor in izbiranje materiala, njegova preiščljivenost, kako ga obdelati, kako uporabiti, njegova volja, ki poveri izdelavo le najboljšim močem, vse to je višje, je posebna vrednota, dovršenost, kakršne — ni mogoče na svetu povsem zatreti.

Od umetnosti so nekoč pričakovali mnoge rešitve in varstvo pred propadom. Toda čeprav je sedanja doba našla univerzalni lek normalnosti in dobre povprečnosti, se zdi, da to vendarle ne pomeni, da sta zmisel, zavest dovršenosti in vrednote izginila z našega sveta.

*

Doli v Pragi imamo na primer skrbi z nečem, čemur pravimo tlak. V tej stvari marsikaj ni dobro, občna težava je. Skrbe torej, da bi dosegel tlak neko višino, kjer prenehajo njegove napake. Zadovoljni bomo, če bomo dosegli kak pristojen tlak, ki bi bil primeren za vse. Že to samo daje precej dela.

Tu na Gradu je Plečnik tlakoval prvo grajsko dvorišče z velikimi granitnimi ploščami. Monumentalen tlak. A obenem tudi primer za najdovršenejšo podobo tlaka. Ta tlak je izzval ob vsem tem, česar baš ne zmore doba, nenavadno strmenje, ne pa seveda kar splošno priznanje. Resnica: to monumentalno sredstvo ne more biti lek za naš bedni tlak, ne moremo ga napraviti vsi in povsod; toda ne pretiravamo, da začudenje ni bilo izzvano zato, ker je uporabil tako monumentalno sredstvo, ampak zato, ker je bila in je naši zavesti in obzorju taka vrednota neznana.

Zadovoljni bomo, če se povzpnejo do povprečnosti pristojnega tlaka brez splošnih napak; toda, ali v resnici ne more biti še kaj drugega, kar je mnogo več nego samo to?

*

Naša doba je sedaj ujeta v želji, da bi bila po možnosti vsem koristna in mora, ker je teh «vseh» mnogo, svojo skrb deliti na mnogo enakih delov. Skrbi bo torej razdeljene več nego poprej, zato je bo za vsakega le neka mera. Če že ni mogoče dati umetnosti vsem, dajmo jim vsaj dobrih stvari.

Najbrže bo na ta način deležno večje število potrebnih nego jih je morala prej zadovoljiti «prava» umetnost, ki je tudi hotela osrečevati, a ni mogla osrečiti vseh. Sedaj bo manj teh, ki sploh ne bodo ničesar prejeli. Seveda, sedaj je treba rezati manjše kose.

Ali se pa zato ne dobiva manj? Posameznik, ki je bil prej deležen, je mogel prejeti več ali celo mnogo. Ta posameznik še sedaj živi in bi često več potreboval nego dobiva.

Če je ob taki množini mogoče govoriti o človekovi duši, ostane — morda — kot posameznica včasih gladna in neutešena. In ko bomo v znameniti povprečnosti vse proizvajali, ali ne bo to včasih nekaj manj nego ono, kar človek zmora? Saj bi bilo mogoče stvoriti iz posamezne stvari za posameznega človeka nekaj več kot je in kot se dogaja v vsej množini. In posamezni

človeka. Vedno vedelja v množici ter je vedno posameznik. Makr se daje vsem, je nekaj drugega nego ono, kar je mogoče dati — makr posebej — poedinca. Tako je poleg množice, poleg množine potreb, človek vedno posameznik, človek s potrebo in dušo, ki nečesa pričakuje. Komaj je mogoče odstraniti s sveta to posebno potrebo in ž nje ljubezen do posameznika in do posamezne stvari, tudi sedaj, ko bi doba hotela ljubiti vse. Z ničemer se ne da udušiti hrepenenje, ki bi hotelo napraviti posamezno stvar kar najbolj dovršeno, pa čeprav bi bilo že dovolj dobrih stvari. Umetnost je to, kar vsebaje in javlja intenziven interes za posamezen stvar, za onega samega človeka, za poseben slučaj in krije torej eno izmed človeških potreb.

Na praškem Gradu je Plečnikova umetnost ustvarila že celo vrsto notranjčim in posameznih stvari. To so prostori, ki v njih živi posamezen primer, se je utelesila enkratnost; stvari — dela, ki so sama zase svet. Takaj nastaja iz nečesa vselej samostojen prostor, nova stvaritev. Umetnik misli na posamezno stvar, na posameznega človeka ter hoče zanj posebej nekaj ustvariti. Sredi dobe, ki se toliko peča s skrbjo za vse, živi tu vroča ljubezen za posameznika, za človeka. Sredi organiziranega socialnega skrbstva je tu nevidna roka, ki iz globin zamaknjenosti daje. Sredi teženj za izdelovanjem in oddajo živi duh, ki samo nekaj krasno <tvori>.

(«Volné směry», Praga 1928. Z avtorjevim dovoljenjem prevel F. Mesesnel.)

K R O K A R

EDGAR ALLAN POE

Tehtal sem potrt in truden marsikak sestavek čuden
iz pozabljenega znanja, sam o polnoči bedeč —
kimal sem napol dremaje, kar začutim dotikljaje,
ko da nekdo oprezaje, rahlo trka mi na duri.
<Gost,> se prebudim mrmraje, <trka bržkone na duri —
to samó, ničesar več.>

Oh, spomin je v meni buden, bil je pusti mesec gruden:
luč po tleh pošastno veze vsak ogorek, medlo tleč.
Željno čakam dne v nespanju, tolažeč zaman ob branju
dušo v bridkem žalovanju — žalovanju za Lenoro —
zlato rajnico, nazvano zdaj med angeli z Lenoro —
tu ne zvano nikdar več.

Vsak svileni šum zavese me vznemiri, bolno streso,
z neobčutenim še strahom in s prividi me polneč;